

Мусієнко І.В. (м. Харків, НТУ “ХПІ”)

**Депортації членів сімей учасників і пособників ОУН з території
Чернівецької області в 1944–1950 рр.**

Одним з найбільш важливих методів боротьби комуністичного режиму з ОУН-УПА в повоєнні роки стали репресії щодо членів родин українських націоналістів та їхніх симпатиків – головних постачальників кадрів, продуктів харчування, одягу, ліків та інформації для підпільної мережі. Однак через відсутність доступу до архівів каральних органів вивчення теми репресивних акцій щодо членів сімей учасників ОУН-УПА на території Чернівецької області не проводилося, вона розглядалася побіжно у зв’язку із висвітленням інших проблем. У працях, присвячених історії політичних репресій, у центрі уваги дослідників знаходилися події на Галичині, у той же час особливості каральної політики радянського режиму на Північній Буковині не аналізувалися. Метою представленого дослідження стало всебічне вивчення цієї проблеми на базі архівних джерел, які вперше вводяться до наукового обігу.

31 березня 1944 р. нарком внутрішніх справ СРСР, генеральний комісар ДБ Л. Берія підписав наказ № 122 НКВС СРСР про виселення членів сімей учасників ОУН-УПА, згідно із яким усі повнолітні члени сімей засуджених, арештованих і вбитих “оунівців” засилялись у віддалені райони Красноярського краю, Омської, Новосибірської та Іркутської областей, а їхнє майно конфіскувалося [3, с. 206]. За документальними матеріалами, опублікованими І. Біласом, у 1944 р. із Західної України виселили 4744 сімей (13320 осіб), у тому числі з Чернівецької обл. 77 родин (241 особа) [2, с. 537]. За підрахунками авторки, зробленими на підставі опрацьованих архівних справ виселених, у 1944 р. з Північної Буковини й Хотинщини депортували дещо більшу кількість людей – а саме 97 сімей у складі 275 осіб.

Основна маса сімей була виселена з території області 24-26 листопада. Більшість виселених у 1944 р. – 57 родин (180 осіб) – походили з Вижницького району. 236 осіб (77 сімей) розселили в Молотовській (Пермській) обл. Вже по дорозі до спецпоселення серед виселених з’явилися перші втрати.

Так, 20 грудня 1944 р. у вагоні помер І.С. Данилюк із с. Велавче Вижницького району, 1879 р.н. Його тіло зняли з ешелону, а дружина, син, невістка і троє онуків поїхали далі [1, спр. ФО–5].

Юридичне “узаконення” депортацій відбулося для більшості виселених родин у 1945 р., коли їхні справи розглянула й прийняла рішення Особлива нарада при НКВС СРСР. Хоча і після цього депортації з точки зору норм міжнародного права залишалися незаконною акцією – адже Особлива нарада була позасудовим органом. А справи двох родин, виселених у 1944 р., потрапили на розгляд Особливої наради лише 11 серпня 1951 р., через 7 років після виселення.

10 січня 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв секретну постанову “Про посилення боротьби з українсько-німецькими націоналістами в західних областях України” [6, с. 53]. У записці наркома НКВС УРСР В. Рясного від 5 березня 1945 р. зазначалося: “Виселення родин учасників банд ОУН Чернівецької обл. здійснюється вкрай незадовільно... Наказую негайно активізувати роботу з виявлення бандитських родин. До 20 березня організувати відправку з області одного ешелону” [6, с. 68].

Такі жорсткі накази і постанови мали своїм наслідком значне посилення репресивно-каральних акцій проти родин членів ОУН-УПА. Виселення з території області проводилося в три етапи – 23 січня, 10 квітня і 7 серпня 1945 р. Статистика депортованих у 1945 р., зроблена авторкою на підставі опрацьованих архівних справ Інформаційного центру УМВС Чернівецької обл., дає наступні цифри – в 1945 р. з області виселено 287 сімей (827 осіб). Як і в 1944 році, 1945 року сумне лідерство за кількістю виселених утримував за собою Вижницький район – 97 родин (272 особи). У списках депортованих опинилися сім’ї Зеверів із с. Берегомет у складі 4 осіб, виселених за те, що їхній син і брат Микола Степанович брав участь у боївці УПА [325]; родина Процюків із с. Мілієве в складі 7 осіб, які перебували на спецпоселенні в Комі АРСР через те, що глава родини М. Г. Процюк виконував обов’язки станичного ОУН-УПА [1, ФО–1432] і багато інших. У 1945 р. буковинців і

бессарабців, членів сімей учасників ОУН, виселяли в основному в Комі АРСР – 134 родини (2 осіб), Архангельську обл. – 100 родин (293 особи) і Удмуртську АРСР – 46 родин (130 осіб).

Із загального числа виселених у 1945 р. сімей оунівців 37 сімей (111 осіб) були родинами членів ОУН-УПА, які загинули під час військово-чекістських операцій, повстанці з 11 сімей (33 особи) за рішенням військових трибуналів отримали найтяжчі вироки – вищу міру покарання. За наявними архівними даними, що можуть бути неповними, з числа виселених у 1945 р. членів сімей “оунівців” 144 особи (17,3%), померли на спецпоселенні. Сім’я “оунівця” Г.М. Митрика із с. Красноільська (дружина та троє дітей), яку вивезли в Архангельську обл., вимерла на спецпоселенні повністю [1, ФО–45].

У 1946 р. хвиля репресій дещо впала. На спецпоселення потрапили 72 родини (225 осіб). Виселення переважної більшості членів сімей учасників і «пособників» ОУН здійснили 15 квітня 1946 р. Змінилася географія застосування репресій – головний удар на себе прийняв Путильський район. Звідси вивезли 21 родину в складі 83 осіб. Майже всіх членів сімей ОУН, виселених у 1946 р., розмістили в Архангельській обл. – усього 65 сімей у складі 207 осіб (54 із них загинуло). 12 родин відправили в цьому році на спецпоселення як сім’ї полеглих членів ОУН-УПА, 4 – як сім’ї засуджених до вищої міри покарання. В жовтні 1946 р. в далеку Кокчетавську обл. Казахстану депортували батьків М.І. Гайдука, військового референта проводу ОУН Буковини (псевдо “Федір”), якого заарештували 29 грудня 1944 р. і засудили до вищої міри покарання. Другий їхній син Володимир, 1922 р.н. загинув під час військово-чекістської операції [1, ФО–1428]. 15 квітня 1946 р. у Верхньо-Тоймський район Архангельської обл. була вивезена родина бійця УПА В.Ю. Попюка із с. Яблониці, що воював і загинув у складі сотні “Криги” під псевдо “Жеряб” – батька, матір і 6 братів і сестер. На спецпоселенні померли батько і чотирирічна сестра Євдокія [1, СО–696].

Найбільша акція з виселення сімей українських націоналістів припала на жовтень 1947 р., коли планувалося виселити 25 тисяч родин (75000 осіб)

[6, с. 69]. Усього в реалізації цієї акції взяли участь 13592 працівники МВС [7, с. 300]. Статистичні дані, отримані в результаті опрацювання архівних справ виселених буковинців і бессарабців, свідчать про те, що 21 і 25-го жовтня 1947 р. з Північної Буковини було вивезено 636 родин із кількістю членів 1706 осіб, з яких 147 осіб, або 8,6 %, померли на спецпоселенні. Майже 100% виселених “оунівців” потрапили на спецпоселення в Пермську (Молотовську) обл. Серед виселенців нараховувалося 656 дітей у віці до 16 років, тобто вони склали більше ніж третину від загальної кількості виселених. 110 сімей (296 осіб) підлягали виселенню через те, що члени їхніх сімей перебували в боївках ОУН-УПА і загинули під час військово-чекістських операцій, 19 сімей (64 особи) були сім’ями “оунівців”, засуджених до вищої міри покарання. Так, районного провідника Вашківського району Н.Д. Чернівчана за його активну націоналістичну діяльність заарештували й засудили за ст. 54-1 “А” КК УРСР до розстрілу. Мати Назарія й дві доньки 30 грудня 1947 р. були взяті під варту і вивезені в Кокчетавську обл. Казахстану, де вони перебували до 1958 р. [1, ФО–1402].

Великим і, на жаль, скорботним був внесок у боротьбу за волю України родини Купчанків із с. Драчинці Кіцманського району. Дочка Сільва (“Пріська”, “Ганна”) працювала в окружному проводі ОУН друкаркою, син Іван (“Сокіл”) загинув у бою 1 липня 1947 р., а інший син Євген, який виконував обов’язки повітового провідника ОУН під псевдо “Аскольд”, був убитий у березні 1945 р. Решту членів родини – батька Деонизія, брата Сильвестра, його дружину Орісю та їхніх двох дітей 21 жовтня 1947 р. виселили в Половинківський район Пермської обл., де батько через два роки помер [1, СО–537]. І.М. Голик із с. Банилів переховував і годував членів ОУН-УПА, за що його засудили як “пособника” ОУН-УПА, а його сім’ю – дружину Олену та трьох малолітніх дітей примусово вивезли в жовтні 1947 р. в Пермську обл. [1, ФО–519]. С.В. Карамбович на Великдень пригостила членів ОУН самогоном і цигарками, за що її засудили до 10 років таборів, а рідних (мати й дочку) оголосили членами родини “пособника” ОУН і виселили до Олександрів-

ського району Пермської обл. [1, ФО–548].

4 жовтня 1948 р. Рада Міністрів СРСР прийняла чергову постанову № 3728-1524 сс про виселення, як заходи у відповідь, членів родин “оунівців”, “активних бандитів” із Заходу України до Якутської, Іркутської й Томської областей. Цьому ж питанню був присвячений і наказ МВС СРСР № 001396 від 23 листопада 1948 р. [7, с. 313]. У Чернівецькій обл. в 1948 р., після масових депортацій, що здійснювалися в попередні роки, хвиля репресій проти членів сімей повстанців дещо спадає – на спецпоселення потрапило “лише” 14 сімей з кількістю членів 33 особи. Майже всіх їх розселили на території Пермської обл. (12 сімей, 29 осіб).

У вересні і жовтні 1949 р. “робота” каральних органів щодо виселення сімей членів і “пособників” ОУН знову пожвавлюється – цього року з області виселили на спецпоселення 109 родин із кількістю членів родин 327 осіб, з яких 12 померло на спецпоселенні. Майже 100% виселених походили з Путильського району. Місцем їхнього розселення в 1949 р. був визначений Хабаровський край. Серед виселених набагато вагомішим, ніж у попередні роки, був відсоток тих, хто виселявся за “пособництво” боївкам ОУН. Так, за зв’язок з членом ОУН “Черемшиною” (Кричуном) його рідна сестра П.П. Фокшек-Кричун із с. Дихтинець разом із чоловіком і 8-річним сином 4 вересня 1949 р. були виселені до Хабаровського краю, де їх протримали до 19 червня 1958 р. [1, ФО–571].

Останній удар по родинах членів і “пособників” ОУН був завданий 21 травня 1950 р. Тоді з території Чернівецької обл. виселили 118 родин з кількістю членів 380 осіб. Кінцевою зупинкою ешелонів із спецпоселенцями-буковинцями стала Томська обл., де, за неповними даними, 18 осіб залишились навічно. Виселення проводилися в основному із трьох районів – Вижницького, Кіцманського й Путильського.

У цей рік репресій зазнали родини таких відомих діячів ОУН, як Б. Суховерський та О. Зибачинський. Б. Суховерський належав до числа організаторів ОУН на Буковині, був членом центрального проводу ОУН. Йому

вдалося емігрувати до ФРН, однак його родичі, що залишилися на Буковині, потрапили до рук каральних органів. У червні 1950 р. його дядька Адольфа Михайловича, з дружиною Регіною та двома дочками, як членів сім'ї учасника ОУН (хоча їхні родинні зв'язки не були такими близькими, Б. Суховерський не проживав разом із ними і не утримував їх), примусово вивезли в Кривошеїнський район Томської обл. Регіна Іванівна померла там 24 липня 1950 р., а Адольф Михайлович – рівно через три місяці, 25 жовтня 1950 р. Їхні дочки отримали свободу лише через 10 років [1, СО–744]. За активну націоналістичну діяльність дітей – подружжя Зибачинських, Ореста, члена центрального проводу ОУН і його дружини Марти (вони теж проживали в Німеччині), 21 травня 1950 р. в Томську обл. виселили їхніх батьків. Мати Ореста, Ольга Михайлівна, пробула там до 26 лютого 1956 р., а батькам Марти не судилося повернутися – Данило Тодорович помер уже 5 грудня 1950 р., а його дружина – 26 квітня 1953 р. [1, СО–683; СО–684].

6 квітня 1950 р. був підписаний Указ ПВР СРСР, згідно з яким “оунівці” – втікачі зі спецпоселення каралися двадцятьма роками каторжних робіт [8, с. 17]. У цей же день Рада Міністрів СРСР прийняла цілком таємну постанову за № 1398-508 сс, за якою термін поселення виселених у 1944-1949 рр. членів сімей українських націоналістів, “бандитів” і “бандпособників” скасовувався, вони вважалися відтепер “переселеними на спецпоселення навічно” [5, с. 24].

Виселення членів сімей учасників, «пособників» ОУН та членів їхніх родин проводилося з численними порушеннями. Як зазначалося в листі заступника начальника 1-го спецвідділу МВС УРСР Різницького, справи на виселені родини оформлювали незадовільно, в них було багато виправлень, дописаних осіб, за деякими справами виселялись особи, що не були прямими родичами учасників чи “пособників” ОУН, а також особи похилого віку [6, с. 56]. Так, 11 років безвинно провели на спецпоселенні мати й сестра Л. Г. Мельничука із с. Карапчів Вижницького району Чернівецької обл., якого неправдиво обвинуватили в приналежності до ОУН і службі в німецькій поліції,

хоча насправді цей чоловік спочатку був вивезений на примусові роботи до Німеччини, а потім служив у лавах Радянської армії [1, ФО–1013].

За документами, опублікованими в книзі “Депортації. Західні землі України (кінець 30 – початок 50-х років)”, на обліку на спецпоселеннях у 1953 р. в 25 областях, краях і автономних республіках Російської Федерації та півночі Казахської РСР перебувало 171566 спецпоселенців - “оунівців” [7, с. 348-350]. Вони працювали в тих галузях народного господарства, що потребували великої кількості некваліфікованої робочої сили і умови праці в яких були найважчими – в гірничій промисловості, на лісорозробках і в сільському господарстві. Голод, несприятливі кліматичні умови, важка фізична праця, відсутність нормальних побутових умов, розділення сімей, безвихідь і важкий морально-психологічний стан спецпоселенців, яких відірвали від рідної землі, родини, звичного їм способу життя, позбавили майна, перетворили на “ворогів народу”, осіб, що знаходилися під наглядом; перенесені психологічні травми – смерть або засудження членів родини – всі ці фактори стали причиною високої смертності серед спецпоселенців - “оунівців”. За довідкою начальника 4 відділення 3 відділу МВС СРСР майора Курочкіна з 1945 по 1950 р. на спецпоселенні в сім'ях “оунівців” померло 14435 осіб [4, с. 138-140]. У 1945 р. в Молотовській обл. внаслідок голоду й хвороб померло 182 спецпоселенці - “оунівці” [3, с. 208].

У 1953 р., після смерті Сталіна, у спецпоселенців з'явилася надія на звільнення й можливість повернення до рідних країв. Однак “оунівців”, яких вважали одним із найнебезпечніших контингентів, звільняти не поспішали. Тільки 15 травня 1956 р. була підписана постанова Ради Міністрів СРСР № 644-376 сс “Про скасування обмежень у спецпоселенні з членів сімей українських і білоруських націоналістів, звільнених від заслання на поселення” [5, с. 25]. За Указами ПВР СРСР від 19 травня 1958 р. та 7 січня 1959 р. більшість представників цих груп були зняті зі спецпоселень, однак повертатися в рідні місця їм не дозволили. 15 червня 1959 р. ПВР СРСР прийняла Указ “Про відповідальність колишніх спецпоселенців за самовільне повернення їх

у місця, звідки вони були виселені”, який передбачав покарання за такий «злочин» у вигляді трьох років виселення [6, с. 85]. Право проживати в тих місцевостях, звідки їх вивозили, вони отримували лише після дозволу місцевих органів влади [9, с. 21–24]. Так, К.П. Мироняк із с. Банилів Вижницького району так і не дозволили оселитися в рідному селі, а відправили за оргнабором до Луганської обл. [1, ФО–546].

Таким чином, за підрахунками авторки, в 1944-1950 рр. з території Чернівецької обл. було виселено 1333 родини членів сімей учасників та “пособників” ОУН із кількістю членів 3773 особи. За даними І. Винниченка, за цей же період з усієї Західної України депортували 181910 “оунівців” [6, с. 82]. Тобто виселені з території Чернівецької обл. складають 2% від загального числа виселених членів сімей учасників і «пособників» ОУН. 67,8% членів сімей учасників і “пособників” ОУН були примусово вивезені в 1945 і 1947 рр. Пік акцій з депортацій у Чернівецькій обл., як і по всій Західній Україні, припав на 1947 р. Найбільше постраждали гірські райони – Вижницький і Путильський, з яких виселили 2258 осіб (59,8% від загального числа виселених). Переважна більшість виселених з території Чернівецької обл. (1916 осіб, 50,7%) перебувала на спецпоселенні в Молотовській обл. 506 буковинців відбували покарання в Архангельській обл., 395 – у Комі АРСР. У 1949 р. виселення проводилися до Хабаровського краю, а в 1950 – в Томську обл. 37,7% (1408 осіб) виселених складали діти. 174 родини (486 осіб) були родинами вбитих членів ОУН, 40 родин (123 особи) належали до числа родин, один з членів яких отримав за приналежність до ОУН найтяжчий вирок – вищу міру покарання. 10% виселених (385 осіб), за неповними даними, на спецпоселенні померло.

Отже, незважаючи на задеклароване визнання права націй на самовизначення, основою внутрішньої політики комуністичного режиму було придушення національно-визвольного руху. Депортації членів сімей учасників і “пособників” ОУН використовувалися як один із основних засобів боротьби зі свідомим українством на Західній Україні. Вони виконували кілька функ-

цій: 1) були методом залякування; 2) актом помсти; 3) виселення родичів членів ОУН позбавляло останніх матеріальної і моральної підтримки; 4) з території України виселялися сім'ї національно свідомі, котрі могли стати джерелом нових кадрів для ОУН. Однак жорстокі заходи органів радянської влади, що використовувалися для боротьби з ОУН-УПА, не змогли припинити боротьбу українців за незалежність власної держави. Український національний рух, загнаний у глибоке підпілля, через 40 років став головним чинником, завдяки якому Україна виборола свою незалежність.

Джерела та література

1. Державний архів Чернівецького обласного управління МВС.
2. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953 рр.: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Документи і матеріали. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Т.2. – 688 с.
3. Бугай Н.Ф. Л. Берия – И. Сталину. ”Согласно Вашему указанию...” – М.: АИРО – XX, 1995. – 320 с.
4. Бугай Н.Ф. 40–50-е годы: последствия депортации народов. // История СССР. – 1992. – № 1. – С. 122–143.
5. Бугай М.Ф. Депортації населення з України (30–50-ті роки) // Український історичний журнал. – 1990.– № 10.– С. 32–38; № 11. – С. 20–26.
6. Винниченко І.І. Україна 1920–1980-х: депортації, заслання, вислання. – К.: Рада, 1994. – 126 с.
7. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. – Львів: Інститут українознавства НАНУ, 1998. – 539 с.
8. Земсков В.Н. Спецпоселенцы // Социологические исследования. – 1990. – № 11. – С. 3–17.
9. Земсков В.Н. Массовое освобождение спецпоселенцев и ссыльных (1954-1960 гг.) // Социологические исследования. – 1991.– № 1 – С. 5–26.